

TÜRK HALK İNANIŞLARI İLE ANADOLU ERMENİ HALK İNANIŞLARI ARASINDAKİ BENZERLİKLER*

Doç. Dr. Ahmet KANKAL**

Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ilişkilerin Selçuklular öncesine kadar uzandığı yolundaki görüşler göz ardı edilse bile, her iki toplum arasında Selçuklular zamanında başlayan karşılıklı ilişkilerin yaklaşık bin yıllık bir geçmişinin olduğu açıktır. Türkler ve Ermeniler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında, Anadolu'da dokuz yüzyıl boyunca bir arada yaşamış olmanın sonucu olarak, çoğu zaman ortak düşünce ve ortak davranışlar geliştirebilmiş iki ayrı millettir.

Son zamanlarda, tıpkı Museviliği kabul eden veya Rumlaşan Türkler gibi, Ermeni dinine (Ortodoks Hıristiyanlığa) girmiş Türklerin olabileceği de ileri sürülmeye başlanmıştır. Yalnız bu çalışmanın amacı bu görüşe destek sağlamak değildir. Her iki toplumun sergilediği ortak düşünce ve davranışlar bu tebliğ çerçevesinde araştırmacıların dikkatine sunulacaktır. Türk kültürünün baskın çıkarak Ermeni kültürünü veya Ermeni kültürünün baskın olarak Türk kültürünü etkilediği şeklinde herhangi bir tartışmaya girilmeyecektir. Asıl önemli olan, ayrı ırklara, ayrı dinlere, ayrı dil ve ayrı kültürlere, ayrı inanış ve geleneklere sahip Türk ve Ermeni toplumunun, bütün bu ayrılıklara rağmen, çoğu düşünüş ve davranış birlikteliğini sağlayabilmiş olmalarıdır.

Türk toplumunun, yaşadığı coğrafyaya bağlı olarak inanış ve yaşayışında meydana gelen değişimler Ermenilerde de gözlenmektedir. İncelenen eserlerden anlaşıldığı kadarıyla Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermenilerin düşünüş ve yaşayışlarında da farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar, Ermenilerin mensubu buldukları mezhepleri ve o mezhebin düsturlarıyla, Anadolu coğrafyasının doğusunda ve batısında bulunmalarıyla, ayrıca şehirde

* Bu çalışma Türkiye'de Türkçe olarak yayımlanmış olan Ermeni öykü ve romanlarına dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu eserler hakkında dipnotlarda gerekli bilgiler mevcuttur.

** Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı-Diyarbakır.
ahmetkankal@hotmail.com

veya köyde yaşıyor olmalarıyla yakından alâkalıdır. Bütün bunların yanı sıra, birlikte yaşadıkları gerek diğer unsurlar gerekse Müslümanlarla olan ilişkilerinin yoğunluğu veya azlığı da genel olarak Ermeni toplumuna, kültürüne ve inanç sistemine dolaylı ya da direkt olarak tesir etmiştir. Bir Ermeni yazar tarafından bu durum: “*Tarih boyunca birçok farklı halk ve kültürle yakın bir ilişki içinde olan Ermeniler, zorunlu olmadıkları durumlarda bile, bu halklar ve kültürlerden kendileri için faydalı ya da ilginç olabilecek özellikleri alma konusunda tereddütsüz davranmış, kendi kimliklerine de büyük bir ihtimam göstermişlerdir*”¹ şeklinde dile getirilmektedir.

Ermeni inanç ve inanışlarının gelişip yayılmasında kilisenin etkinliği çok açık bir şekilde görülmektedir. Uygulamalarındaki farklılıklar açısından Ermeniler arasında üç ayrı mezhep bulunduğu², Osmanlı-Türk toplumundaki Ermenilerde inanç, ibadet ve inanışlar bakımından farklılıklar görülebilmektedir. Yalnız bizim bu tebliğ çerçevesinde bahsedeceklerimiz inanç boyutundan ziyade inanışlarla ilgilidir. Ermenilerde var olan inanış ve bu inanışların davranışa dönüşmesinin, yani fiiliyatın, Türk inanış ve davranışlarıyla olan benzer taraflarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada inanç, dinin koyduğu ve mutlaka uyulması ve uygulanması gereken kurallar bütünü olarak düşünülmekte ve ele alınmaktadır. İnanışlar ise daha çok geleneğin ortaya çıkardığı, içerisinde dini bazı öğeler bulunmasına rağmen zamanla tahrif olmuş ve değişikliğe uğramış, hatta ilişkide bulunulan diğer dinler ve diğer halkların adet, gelenek ve göreneklerinden etkilenme sonucunda ortaya çıkmış inanış ve davranışlar bütünü olarak değerlendirilmektedir.

İnanışlar içerisinde genel olarak din ve mezhep boyutuyla ilgili olanları olduğu gibi, olmayanları da bulunmaktadır. Bunlar daha çok hurafelerle ilgili olmalarına rağmen, zamanla bunlara dini kisveler giydirilmiş ve bir şekilde dinle bağlantıları kurulmuş, hatta bunlara inanmayanların günahkâr olacaklarına, cezaya çarptırılacaklarına, başlarına mutlaka bir musibet geleceğine inanılır olmuştur. Bu duruma sadece halk sebep olmamış, din adamları da bu işte görev almışlardır.

Türk erkek ve kadınının camiye giriş ve camide duruş biçimindeki farklılıklar Ermenilerin kiliseye giriş ve kilisede duruşları için de söz konusudur. Örneğin, Erzincan-Armıdan’daki kilisenin iki kapısı ve avlusu bulunmaktadır. Kapıların birinden sadece

¹ Boğos Levon Zekıyan, *Ermeniler ve Modernite Gelenek ve Yenileşme/Özgüllük ve Evrensellik Arasında Ermeni Kimliği*, çev. Altuğ Yılmaz, İstanbul 2001, s. 26.

² 3. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Ermeni kilisesi, coğrafi olarak piskoposluk merkezlerinden uzak olması dolayısıyla, konsiller veya toplantılarda alınan pek çok karardan yeterince haberdar olamamış, neticede farklı zamanlarda farklı kararları uygulamak durumunda kalmıştır. Bu kilise, 1198’den beri Katolik dünyasıyla ilişkiye geçmesi sonucunda Katolik Ermeni Kilisesi ve Gregoryen Ermeni Kilisesi olarak ikiye bölünmüştür. 19. yüzyılda Protestan Ermeni Kilisesi adıyla bağımsız bir kilise daha ortaya çıkmıştır. Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 355.

erkekler, ikincisinden de kadınlar ayakkabılarını çıkararak çorapla içeri girmektedir. Kilisede erkeklerle kadınların yeri ayrıdır³. Kilisenin iki vernadununun (balkon) arka kısmı kadınlara, ön kısmı sağlı sollu erkeklere aittir. Kadınlar kısmı, yerden tavana kadar kafesle örülmüştür. Kafes o kadar sıktır ki erkekler kadınları görememekte; ama kadınlar kafes aralarından erkekleri görüp, ayini izlemektedir. Osmanlı döneminde Müslüman erkeği nasıl ki bir şekilde başını kapatıp camiye başı kapalı giriyor ise, Ermeni kadını gibi erkeği de kilisede başı açık olarak duramamaktadır. Kilisede dua diz çökerek yapılmaktadır⁴.

Türklerin evde veya camide Kuran-ı Kerim'i okuduktan sonra onu öpmelerine ve camide saygılı bir şekilde durmalarına karşın, Ermeniler de kilisede ayin bittikten sonra İncil'i öpmekte⁵ ve mihrabın önünden geçerken de başlarını eğmektedirler. Eğmeden geçmek saygısızlık olarak görülmektedir⁶.

Kudüs'e gidip hacı olanların toplum içindeki itibarları hayli yüksek olup, onlara karşı saygısızlık yapmaktan kaçınılmaktadır⁷.

Bayramlar, tıpkı Türklerde olduğu gibi, Ermeniler tarafından büyük bir coşkuyla kutlanmakta, bayram gelmeden önce evde hazırlıklar yapılmaktadır. Evlerin boya ve badanaya ihtiyaç duyulan kısımları elden geçirilmekte, temizlik yapılmakta, misafirlere ikram edilecek olan yiyecekler hazırlanmaktadır. Bütün Ermeniler en güzel, varsa en yeni elbiselerini giymektedir. Bayramlarda Ermeni kadınları süslenmekte, özellikle de mavi renkteki elbiseleri tercih etmektedir⁸. Erkekler böyle günlerde özenle sakladıkları damatlıklarını giymektedir⁹.

Gelenek açısından Türklerdeki imam nikâhı uygulamasına karşın, Ermenilerde de, geçerli olabilmesi için, nikâhın mutlaka kilisede gerçekleşmesi gerekmektedir¹⁰. Papaza kabri okutmak-kutsatmak¹¹, evleri okutmak¹², harmanı okutmak ve buğday yığınlarını kutsatmak¹³,

³ Hagop Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* çev. Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 17; Vahan Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, çev. Najda Demircioğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 41.

⁴ Minderler üzerinde dize gelmekte, alın yere konulmakta ve yer öpülme, ayağa kalkılıp, dik bir biçimde haç çıkarılarak dua merasimi tamamlanmaktadır. Ermeniler günde iki defa bir sabah ve bir akşam bunu yapmak zorundadırlar. Aksatıldığı zaman günaha girileceğine inanılmaktadır. Bu kurallar kilisede olmasa bile evde, tarlada, dağda da olsa geçerliliğini korumaktadır. Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 18, 20; Hampartsum Gelenyan (Hamadeğ), *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, çev. Sarkis Seropyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1998 (2. baskı), s. 13.

⁵ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 50.

⁶ Hamadeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 11.

⁷ Mıgırdiç Margosyan, *Söyle Margos Nerelisen?* Aras Yayıncılık, İstanbul 2000 (6. baskı), s. 48; Hagop Mintzuri, *Armudan Fırat'ın Öte Yanı*, çev. Silva Kuyumcuyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1998 (2. baskı), s. 45.

⁸ Kherdian David, *Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, çev. Haydar Işık, Pêrî Yayınları, İstanbul 2001, s. 124.

⁹ Hamadeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 76.

¹⁰ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 26.

¹¹ Krikor Zohrab, *Öyküler*, çev. Hermon Araks, Aras Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 45.

üzümü kutsatmak¹⁴ adetleri bulunmaktadır. Papaz başta olmak üzere, bütün halkın katılımıyla gerçekleştirilen bir merasim de *hısgum* denilen yağmur duasına çıkmadır¹⁵. Özellikle kadınlar tarafından, kiliseden alınan kutsal ekmeğin yiyecek küplerinin içine bırakılmasıyla onların bereketleneceğine inanılmaktadır¹⁶.

Aileler çocuklarını evlendirirken karşı tarafın kendi dinlerinden ve hatta mezheplerinden olmasına aşırı dikkat etmektedir. Onlara göre doğru olan şey Ermeni'nin Ermeni ile evlenmesidir. "Her köy kemiklerini kendi köpekleri için saklar" şeklindeki eski bir Ermeni atasözüne göre, Ermeni kadını Ermeni erkeği için dünyaya gelmektedir ve başka birisiyle evlenmesi de doğru değildir¹⁷.

Evliliğin kız için hayırlı olup olmayacağı papaza sorulmakta, papaz da eski bir kitabı açarak kızın akıbetini söylemekte, söylediğine göre de kızın evlenip evlenmemesine karar verilmektedir¹⁸. Gelinlik çağı gelmiş kızların kismetlerinin açılması için azizlerin kabrinin ziyaret edilmesi gerektiği düşünülmektedir¹⁹.

Namus bir kızın hayatındaki en değer verilen şeydir²⁰. Ermenilerde evlilik dışı ilişkiler hem dinen hem de ahlâken doğru karşılanmamaktadır. Ermeni erkeği eşi hayattayken başka bir kadınla evlenememekte, öylelerinin dinî nikâhı kilisede kıyılmamaktadır. Namus anlayışı konusunda toplumun en hassas olduğu kimseler kızlar ve kadınlardır. Erkeklerin dost tutabilmesine ve toplumun da bunları bazen görmezlikten gelmesine rağmen, onların birden fazla evlilik yaptıklarına rastlanmamaktadır. Daha doğrusu aynı anda birden fazla evlilik görülmemektedir. Bir başkasının sözlüsüne, nişanlısına veya karısına âşık olmak da toplum tarafından doğru bulunmamakta, öyleleri toplum tarafından dışlanmaktadır²¹.

Nişanlı gençlerin, buldukları çevrede rahatça hareket etmeleri, duygularını açıkça belli etmeleri hoş karşılanmamaktadır²². Şehirde bazen nişanlı kızın nişanlısının elini tutmasına izin verilirken²³, köylerde buna asla müsaade edilmemektedir. Köylerde kızla erkeğin yan yana gelmesi, konuşması için nişan yeterli olmayıp, mutlaka nikâhın

¹² Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 19; Mıgırdiç Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, Aras Yayıncılık, İstanbul 1999 (7. baskı), s. 46.

¹³ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 41.

¹⁴ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 102.

¹⁵ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 65-66.

¹⁶ Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, s. 66.

¹⁷ Mıgırdiç Armen, *Hegnar Çeşmesi*, çev. Hasan Polat, Belge Yayınları, İstanbul 1988 (2. baskı), s. 79.

¹⁸ David, *Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, s. 147.

¹⁹ Mıgırdiç Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, Aras Yayıncılık, İstanbul 1998 (4. baskı.), s. 41, 42.

²⁰ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 94-98.

²¹ Peter Najarian, *Son Ermeni*, çev. Ece Eroğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 90; Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 88-89.

²² Yervant Sirmakeşhanlıyan, *Balıkçı Sevdası*, çev. Ani Baronyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 68.

²³ David, *Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, s. 145.

gerçekleşmesi beklenmektedir. Bekârete, gerdek gecesi yatağa dökülecek kana çok önem verilmektedir²⁴.

Ermeni kadını evde büyükler varken gelinlik tutup, konuşmamaktadır²⁵. Kendisine soru sorulduğunda cevabını sesli olarak değil, hareketleriyle vermekte veya çocuğu ve kocası aracılığıyla bu soruları cevaplandırıp, isteklerini dile getirmektedir.

Kadın kocasına ismiyle hitap edememekte, bizimki veya kocam diyememektedir. Kadının kocasına ismiyle hitap edememesi, bizimki veya kocam diyememesine karşılık, erkek de karısına eşim veya hanımım diyememektedir. Kadınlar ya memleketlerinin ya da ailelerinin ismiyle anılmaktadır²⁶. Kadın, yorgun olsa bile kocasının yanında eşeğe binememekte, bunu yapacak olursa ayıp karşılanmaktadır. Evin erkeği gelmeden yemeğe oturmeyen kadın²⁷, kocası eve döndüğünde onu kapıda karşılamaktadır²⁸. Kadınların kocalarına itaati mutlak olup, Ermeni töresi “Kocana itaat et!” diye emretmektedir²⁹.

Erkek çocuğu olmayan bir kadının erkek çocuk doğurması için mahallenin kadınları çeşitli terkipler hazırlamaktadır³⁰. Hamile kadınlar bir kayaya nişan alıp taş atmakta, taşın kayıp düşmesi ya da orada kalmasına bakarak, kız mı erkek mi doğuracaklarına inanmaktadırlar³¹. Diyarbakır’da “Haram Su” adı verilen suyun üzerinden üç kez atlayıp, dönen girdaplara, değirmen çarkları arasına düşüp ölmeyenin o andaki dileklerinin Tanrı katına ulaştığı ve tez elden cevaplandırıldığı düşüncesi hâkimdir³².

Çocuğun dişi çıktığında “diş buğdayı” töreni yapılmakta, bu törene komşular, mahalleli ve akraba davet edilmektedir. Ortaya serilen çarşafın ortasına dişi çıkan çocuk oturtulmakta, onun etrafına da davetliler yerleşmektedir. Haşlanmış olan nohut ve buğday gelenlere ikram edilmekte, kadınlar birer avuç şekerli buğdayı çocuğun başından aşağıya dökmektedir. Çocuğun saçları arasında kalan buğday taneleri, çocuklar içinde en güzel dişli olan tarafından tek tek dişle toplanmaktadır. Bu toplanan buğdaylar iğneyle ipliğe dizilmekte ve çocuğun boynuna kolye olarak asılmaktadır. Bu, çocuğun dişlerinin ileride inci gibi düzgün olması için yapılmaktadır. Daha sonra çocuğun önüne çeşitli eşyalar konulmakta; kalem, İncil, şimşir tarak, horozlu ayna, bir çift altın bilezik, yüzük, duvarcı şakülü, ağaç

²⁴ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 93-97.

²⁵ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?*, s. 11-12, 60, 71; Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, s. 36, 118.

²⁶ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?*, s. 58, 88; Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, s. 34; Mintzuri, *Armıdan Fırat'ın Öte Yanı*, s. 101.

²⁷ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?*, s. 12-15, 60, 62-63, 74; Mintzuri, *Armıdan Fırat'ın Öte Yanı*, s. 13-14.

²⁸ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 18.

²⁹ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 34.

³⁰ Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, s. 27-31.

³¹ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 35.

³² Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, s. 25.

testeresi, nal, kör bir makas, bir soba maşası, çuvaldız, demirci çekici, ustura, dişçi kerpeteni gibi eşyalar içinden çocuk hangi eşyayı seçerse, ileride seçeceği mesleğin o olacağına inanılmaktadır³³.

Taşra esas alındığında, bir evde genelde üç dört kuşak bir arada yaşayabildiğinden, aile içinde verilen eğitim, dede ve nineler tarafından, ağırlıklı olarak da dine ve geleneğe dayalı olarak verilmektedir. Genç kadın-gelin ev, bağ-bahçe işlerinden sorumlu olduğundan, kendi çocuğu ile ilgilenme fırsatı bulamamakta, bu görevi ninesine veya kayınvalidesine devretmekte³⁴, kadının kendi çocuğuyla ilgilenmesi de hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla çocuk, bir manada dede ve ninesinin terbiyesine, onun din ve dünya görüşüne terk edilmekte; dede, nine veya annenin, çocukları, daha çok korkutarak terbiye etmek ve eğitmek yolunu seçtiği görülmektedir³⁵.

Ermenilerde kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesinde ayrı kıstaslar uygulanmakta, bazı bölgelerde kız çocuklarının okumasına müsaade edilmemektedir. Okulda birlikte eğitim gören kız ve erkek çocuklarının okul dışında arkadaşlık etmeleri, kız çocuklarının erkek çocuklarıyla birlikte oynamaları 8 ile 10 yaşından itibaren yasaklanmaktadır. Ermeni kızlarının saçlarını kesmeleri ayıp karşılanmaktadır. *“Bir kız öldüğü zaman toprak, yaşadığı sürece de toplum tarafından kabul görmelidir”* sözü, kızlardan beklentileri çok güzel bir biçimde açıklamaktadır³⁶.

Ermeni toplumunda kadınların erkeklere nazaran daha fazla dindar oldukları, fakirleri erkeklerden daha fazla korudukları ve onlara yardım ettikleri ortaya çıkmaktadır³⁷. Kadınlar, dinî hassasiyeti erkeklere nazaran daha fazla taşımakta; ancak dinin ve toplumun bakışından ayrı olarak, kendileri de kadınları günahkâr olarak görmektedir³⁸.

Kadınlar gerek hasta olan gerekse ölüm döşeğinde yatan kimselerin başı ucunda papaz tarafından İncil okunması, ölmek üzere olan birisine kutsal ekmekten verilmesi hususunda

³³ Margosyan, *Söyle Margos Nerelisen?*, s. 33-38.

³⁴ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var Mı?* s. 16.

³⁵ Hagop Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, çev. Nurhan Büyük Kürkciyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 119; Kirkor Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, Aras Yayıncılık, İstanbul 1998 (2. baskı), s. 13; Kirkor Ceyhan, *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*, Aras Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 15-16.

³⁶ David, *Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, s. 9.

³⁷ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 22, 60, 84, 134; Zohrab, *Öyküler*, s. 31, 33, 44-45, 85, 103-105, 107, 135; Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, s. 28; Raffi Kebabcıyan, *Konuş Halil Bey Konuş*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 86-89; David, *Hilâlin Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*, s. 28; Margosyan, *Söyle Margos Nerelisen?* s. 48; Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, s. 51, 69; Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, s. 49-50, 52, 87. Bazen kadınların kiliseye daha fazla gitmelerine, gerek kiliseye gerekse fakirlere yardım etmelerine rağmen, gösterdikleri dindarlık görüntüleri sahte de olabilmektedir. Bu konuda bkz. Zohrab, *Öyküler*, s. 41, 43.

³⁸ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 25-26.

erkeklere nazaran daha dikkatlidirler³⁹. Kiliseye gitmeyen, ayinlere katılmayan kimselere iyi gözle bakılmamakta, hastalık ve ölüm anlarında papaz öylelerinin yanına gidip İncil okumamaktadır⁴⁰.

Hem kilise tarafından hem de toplum tarafından hoş karşılanmayan, doğru bulunmayan, hatta günah olarak görülen bir davranış da gayri meşru ilişkide bulunmaktır⁴¹. Bu hem kadın hem de erkek için geçerlidir. Kadın ve erkeğin birbirini aldatması hem dinen hem de gelenek olarak hoş karşılanmasa da, toplumda zaman zaman bu tür hadiselere rastlanabilmektedir⁴². Geleneklere göre erkeğin kız kardeşlerini evlendirmeden evlenmesi doğru karşılanmadığından, bu kurala uymakta titizlik gösteren erkekler, dinen doğru bulunmayan gayri meşru ilişkilere girebilmekte ve nikâhsız yaşayabilmektedirler⁴³. Kötü kadınların kiliseye girmesine izin verilmemektedir⁴⁴. Kötü kadınla konuşulmamakta, çünkü ayıp karşılanmaktadır. Kadınlar, kötü kadının ahlâksızlığı kendilerine bulaşabilir diye ondan uzak durmaktadırlar⁴⁵. Kötü kadınla adı çıkan erkekler de toplum tarafından dışlanmaktadır⁴⁶. Gayri meşru ilişkiden doğan çocuklar kilise defterine kaydedilmemekte, babaları öldüğünde mirastan yararlanamamaktadır⁴⁷.

Kilise ve toplum tarafından kabul edilmeyen bir diğer davranış şekli de hırsızlıktır. Hırsızlara kilisede nişan töreni yapılmamakta, papaz öylelerini kutsamamakta ve nişan da gazetelerde duyurulmamaktadır⁴⁸.

Cenaze törenleri mutlaka kilisede yapılmaktadır. Maddî durumun yerinde olup olmaması törende bulunacak papaz sayısının tespiti konusunda etkili olmaktadır. Zenginler için bir papazla cenaze merasimi düzenlemek kabul edilecek bir davranış olarak görülmemekte; ayıp karşılanmaktadır. Öyleleri için tabutun da gösterişli olması beklenmektedir. Zenginlerin cenaze merasiminde ilahiler okuyacak koro da bulunmaktadır. Vefat edenin yakınları hem bu korodakilere hem de geçiminin büyük bir kısmını böyle merasimlerden çıkaran dilencilere bol bahşiş dağıtmaktadırlar⁴⁹.

³⁹ Zohrab, *Öyküler*, s. 44.

⁴⁰ Margosyan, *Gâvur Mahallesi*, s. 51.

⁴¹ Zohrab, *Öyküler*, s. 103-105, 107-108.

⁴² Mıntzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, s. 39-44; Zohrab, *Öyküler*, s. 50-51, 103-105, 137; Armen, *Hegnar Çeşmesi*, s. 43-120; Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 55, 102.

⁴³ Zohrab, *Öyküler*, s. 46, 48, 51, 53, 55-56.

⁴⁴ Bazen bölgenin dinî önderi Tanrının sözünü iletmek için öylelerini yanına çağırır. Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 77.

⁴⁵ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 77.

⁴⁶ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 79, 103.

⁴⁷ Zohrab, *Öyküler*, s. 44.

⁴⁸ Zohrab, *Öyküler*, s. 121.

⁴⁹ Zaven Biberyan, *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, çev. Sirvart Malhasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 165-168.

Ermeni dinince intihar edenin cenazesi de dualı törenli yapılmamaktadır⁵⁰. Günah çıkarmadan ölmek kabul edilecek bir davranış değildir⁵¹. Ölünün arkasından kötü konuşmak tasvip edilmemekte, ölünün yerinde rahat yatması için bunun gerekli olduğu düşünülmektedir⁵². Ölen biri için “Allah rahmet eylesin, nur içinde yatsın” denilmektedir⁵³. Ölenin ardından, vefatı izleyen kırkıncı günde ve yıldönümlerinde, ölü evinde, kilisede veya mezar başında yapılan dinî ayin vasıtasıyla Tanrıdan rahmet dilenmektedir. Bir nevi Müslümanlardaki mevlide benzer bu uygulamaya “hokehankist” denilmektedir⁵⁴. Ölenin kırkında helva pişirilip eşe dosta, akrabaya ölenin ruhu için dağıtılmakta; taşrada un helvası karılmakta, İstanbul’da ise irmik helvası pişirilmektedir⁵⁵. Kendisine yemek ikram edilen yemeği verene “ölülerinin canı için” demektedir⁵⁶. Ölenlerin ruhunun yattığı yerde rahat etmesi için İncil okunmakta, dua edilmektedir⁵⁷. Bu hem evde hem kilisede hem de mezarlık ziyaretlerinde olabilmektedir. Mezarlık ziyaretlerinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu sebeple kutsal günlerde, bayramlarda mezarlık ziyaretleri gerçekleştirilmekte; haç çıkarılmakta, günlük tütürülmekte, dua edilip ağlanmaktadır⁵⁸.

Korkan birisi için, geldiği yoldan kiliseye kadar bir ip gezdirilmekte, sonra bu ip papaza okutulmaktadır⁵⁹. Birine nazar değerse, köyde adı çıkmış bütün kem gözlülerin kapılarının eşliğinden gece vakti yontulup getirilen talaşlar yatağın yanında yakılmakta, dumanı hastanın üzerinde gezdirilmektedir⁶⁰. Çocuğa nazar değmemesi için, annesi çocuğun en nazik yerine çimdik atmakta⁶¹, göze geldiğine inanılan atın boynuna büyük bir firuze taş asılmaktadır⁶².

Güneş tutulmasının kötüye işaret olduğu⁶³; öküzlerin gözlerinin kara olmasının bolluğa, kızıl açık renk olmasının kötüye işaret ettiği düşünülmektedir⁶⁴. Kilisenin üzerinden

⁵⁰ Buna rağmen Müslüman komşular Ermenilere, bunun bir cinnet-i muvakkate olduğunu, ayrıca intihar edenin geride kalan çocuklarının ömür boyu bu kirle yaşamalarının doğru olmayacağını söylemişler ve sonuçta intihar edene görkemli bir cenaze töreni yapılmıştır. Ceyhan, *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*, s. 19.

⁵¹ Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, s. 25.

⁵² Jaklin Çelik, *Kum Saatinde Kumkapı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 95.

⁵³ Antan Özer, *Yaşamı Beklerken*, çev. Klemans Çelik (Zakaryan), Aras Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 68; Biberyan, *Babam Aşkale’ye Gitmedi*, s. 167.

⁵⁴ Çelik, *Kum Saatinde Kumkapı*, s. 94.

⁵⁵ Özer, *Yaşamı Beklerken*, s. 81.

⁵⁶ Mintzuri, *Armidan Fırat’ın Öte Yanı*, s. 21.

⁵⁷ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 25, 134.

⁵⁸ Margosyan, *Biletimiz İstanbul’a Kesildi*, s. 49-50, 52-53; Najarian, *Son Ermeni*, s. 27.

⁵⁹ Mintzuri, *Armidan Fırat’ın Öte Yanı*, s. 66.

⁶⁰ Mintzuri, *Armidan Fırat’ın Öte Yanı*, s. 54.

⁶¹ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 12.

⁶² Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 58.

⁶³ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput’ta Kaldı*, s. 68.

⁶⁴ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput’ta Kaldı*, s. 63.

her yıldız kaydığında köyden bir cenaze çıkacağına⁶⁵; yemek yerken konuşmanın, hikâye ve masal anlatmanın günah olduğuna⁶⁶; köpek ulumasının uğursuzluk getireceğine⁶⁷; rüyaların çıkacağına⁶⁸, erkekler tarafından ceviz yemenin başı kel yapacağına⁶⁹; evin her yanında sevişilemeyeceğine, sevişilecek olursa bereketin kaçacağına; cumartesi gecesi cinsel ilişkide bulunmanın günah olduğuna inanılmaktadır. Bundan ötürü yaramaz çocuklara “cumartesi gecesi dölü” denilmektedir⁷⁰.

Kocasının kalbini kazanmak isteyen bir kadına falcının söyledikleri ise ilginçtir: Falcı, kadına kilisenin avlusunda bir baykuş yakalamasını, gün ağarıırken boynunu kesmesini, sonra da sağ ayağının kemiğini çıkarıp üç parçaya bölmelerini, bir parçasını derenin yatağına gömmesini, öbürünü de becerebilirse kilisenin buhurdanlığına koymasını, üçüncü parçayı ise gece yarısı horoz üç kez ötüncü yakıp, uyurken kocasının burnuna koklatmasını söylemiştir. Bu da fayda etmezse başka hiçbir şeyin fayda etmeyeceğini de eklemiştir⁷¹. Karısını başka kadınlarla aldatan erkeğin tekrar yuvasına dönmesi için Ermeni bir kadın falcının söyledikleri ise şunlardır: Bir levrek balığı alınıp kılçıkları temizlenecek, daha sonra falcı tarafından üzerine okunacaktır. Aldatılan kadın, okunmuş olan balığı alarak evine götürecektir, kavurup dövecek ve toz haline getirecek; akşam kocası geldiğinde, yemeğine, kahvesine, hatta yatağına bile serpecektir. Bir ay içinde erkek tertemiz olacak ve evine dönecektir. Yalnız kadın bunu tek başına yapmalı ve kimseye de duyurmamalıdır⁷².

Diğer bir inanış da “al basması” adı verilen bebekli kadınlara, yeni doğmuş bebeklere ve gençlere düşman olduğuna, üzerlerine çökerek boğduğuna inanılan efsanevi kötü cinle alâkalıdır⁷³.

Leyleğin gelmemesi aileden birisinin öleceğine işaret olarak görülmektedir⁷⁴. Yine karganın uğursuzluk, kara haber ve kara günler getireceğine inanılmakta, bundan korunmak için kiliseye gidilip dua edilmesi gerektiği düşünülmektedir⁷⁵. Bu sebeple balıkçılar denize açılmamaktadır.

⁶⁵ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 113.

⁶⁶ Mintzuri, *Kapandı Kirve Kapıları*, s. 120; Margosyan, *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, s. 28-29.

⁶⁷ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 117.

⁶⁸ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var mı?* s. 35.

⁶⁹ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var mı?* s. 48.

⁷⁰ Mintzuri, *Atina, Tuzun Var mı?* s. 22.

⁷¹ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 81.

⁷² Sırmakeşanlıyan, *Balıkçı Sevdası*, s. 29-30.

⁷³ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 75.

⁷⁴ Gerçekten de bu olay sonucunda aileden birisi ölmüştür. Leyleğin ikinci yıl gelmemesi kadın tarafından yine birisinin ölümüne işaret olarak alınmıştır. Başkaları bununla alay etmişler, ancak o yıl da kadının kocası ölmüştür. Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 83.

⁷⁵ Ara Güler, *Babil'den Sonra Yaşayacağız*, çev. Sirvart Malhasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 25-36.

Bir diğ er inanış da tırnak kesimiyle ilgili olanıdır. Kısa kesilen ve hilal şeklindeki tırnak atıkları tek tek avuçta toplanmakta, bu tırnaklar kilise duvarındaki bir çatlakta, evin sütunlarından birinde ya da bir ağaç kovuğunda saklanmaktadır. Çünkü yeniden diriliş gününde bedenın kesilmiş parçalarının gerekli olacağı ve eğer kişi saklamamışsa o büyük günde onları araması gerekeceği düşünölmektedir⁷⁶. Kesilen saçlar veya taranan saçların tarakta kalan kısımları için herhangi bir açıklama olmasa da onların, tıpkı tırnak atıkları gibi, bedenın parçası olduğu düşünölmektedir tırnaklara yapılan muamelenin saç tellerine ve diğ er vücut kıllarına yapıldığı da rahatlıkla söylenebilir.

Ermeniler için haç çıkarmak hem bir ibadettir hem de dileklerine erişebilmek, korkularından emin olmak için yapılmaktadır. Kiliseye girildiğinde, mezarlık ziyaretlerinde, korkulduğ unda, şaşılacak bir olay olduğ unda, sevinçli bir haber alındığında, dolunayda⁷⁷, leylek ve karga öttüğ ünde⁷⁸, birisine hem de ölenin ardından lanet okunduğ unda⁷⁹, evden dışarıya çıkılırken haç çıkarılmakta ve sağ ayakla dışarı adım atılmaktadır⁸⁰. Sözü n doğruluğ unu göstermek için haç şahit gösterilmektedir⁸¹.

Yukarıda sayılan inanışlara ek olarak en kuvvetli inanış güvercinlerle alâkalı olanıdır. Çünkü bunun sonucunda bir yaptırım bulunmaktadır, bu yaptırım da güvercin besleyen erkeklere kız verilmemesidir. Evli barklı adamın güvercin oynatması ayıp karşılanmakta, güvercin kanadı evin üzerinde uğursuzluk olarak algılanmaktadır. Güvercin çoğ alırsa yağmur yağmayacağı inancının yanında, güvercin besleyenin evinde bereket olmayacağı söylenmektedir. Papazın yorumuna göre, güvercini evde beslemek iyi olmaz; ölümlüler bunlara el sürmeye layık değildir. Onlar göklerin kutsal kuşlarıdır. Kutsal ruh güvercin şekline bürünüp aziz bakireye inmiştir. Bu gibi inanışlar güvercinlerine hastalık gelen birisinin intihar etmesi gibi bir olayla somutlaştırılmıştır⁸². Evinin damına güvercin konan bir kadın, korkudan titremiş ve haç çıkarmıştır⁸³. Köylüler güvercin oynatan erkeğ e de kız vermezler. Evli barklı erkeğ in güvercin oynatması ise ayıp karşılanmakta, güvercin oynatmak en aşağı tabakadan insanların uğraşı olarak görölmektedir. Yaşlılar: “Güvercin masumdur, ama ölüm demektir.” diye düşünmekte, güvercini rüyalarında bile görseler ürkemektedirler. Birisini aşağılamak için ona “güvercin oynatan” demek yeterlidir. Güvercin oynatanların yanına bile yaklaşılmamaktadır; tıpkı fahişeler ve hırsızlar gibi. Eski bir güvercin oynatan

⁷⁶ Najarian, *Son Ermeni*, s. 23.

⁷⁷ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 12.

⁷⁸ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 82.

⁷⁹ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 60.

⁸⁰ Çelik, *Kum Saatinde Kumkapı*, s. 41.

⁸¹ Özer, *Yaşamı Beklerken*, s. 67.

⁸² Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 75, 85, 91, 92, 93, 94, 104, 110.

⁸³ Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 147, 149; Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 110.

için: “Güvercin oynattı, evi kül oldu” denilmektedir. Güvercin oynatanlar birbirleriyle daima kavgalıdırlar⁸⁴.

Sonuç

Anadolu Ermenilerinin inanç dünyası dikkate alındığında, özellikle de batıl inanışlar söz konusu olduğunda, onların Müslümanlardan çok da farklı olmadıkları görülmektedir. Leylek ve karganın ötmesi, tırnak kesimi, al basması, güneş tutulması, nazar değmesi, çocuğun cinsiyetinin ve ileride hangi mesleği seçeceğinin sınılanması, diş hediği, köpek uluması, ölünün ardından kötü konuşulmaması, ölünün ardından helva pişirilip-karılıp dağıtılması, mezarlık ziyaretleri, gayri meşru ilişkilerin yasaklanması vb gibi inanış ve uygulamalar hemen ilk akla gelen ortak değerlerdir. Yüzlerce yıl bir arada yaşamının getirmiş olduğu bir sonuç olarak değerlendirilebilecek olan bu durum, son zamanlarda dile getirilen ve Türklere bir kısmının, özellikle de İslâmiyet öncesi, hem Ortodoks hem de Gregoryen mezhebine girmiş olabilecekleri görüşünü de tartışmaya açık bir hale getirecektir. Bu tür çalışmalar neticesinde ulaşılabilecek sonuçlardan en önemlisi de her halde böyle bir olayın olup olmadığının ortaya konulması olacaktır.

Ermeni toplum hayatında ve Ermeni inanışlarının şekillenmesinde kilisenin çok büyük öneminin olduğu görülmektedir. Bu itibarla Türklere camisini Ermenilerin kilisesi ile karşılaştırmak mümkün görünmemektedir. Kilise, hayatın hemen her alanına müdahale eden, toplumun bütün hareketlerini tanzim ve tayin etme gibi bir iddiayı ileri sürüp bunu da gerçekleştirmeye çalışan bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Doğumdan ölüme kadar olan bütün dönem ve işlerde, hatta ölüm sonrası hayatın tanziminde bile, kilise mutlaka yer almaktadır. Doğum, ölüm, nikâh gibi merasimler kilise tarafından gerçekleştirilmekte; doğanlar kilise defterine geçirilip ölenler de defterden silinmektedir. Çocuklar doğduktan sonra papaz tarafından vaftiz edilerek kilise defterine kaydolunmaktadır. Bu itibarla Ermeni inancını ve inanışlarını konu alan çalışmaların Ermeni kilisesini göz ardı etmemesi, ancak tamamen kilise tarihi mahiyetine de bürünmemesi gerekir.

Genel olarak kadınların yaratılış itibarıyla erkeklere nazaran çok daha hissi oldukları bilinen bir gerçektir. Bu Türk toplumu için de Ermeni toplumu için de aynıdır. Özellikle Ermeni toplumu söz konusu olduğunda, kadınların erkeklerin bir adım gerisinde oldukları düşüncesinin Ermeni toplumunun geneline hâkim olması, hatta kadınların da bunu kabul

⁸⁴ Hamasdeğ, *Güvercinim Harput'ta Kaldı*, s. 85, 91; Totovents, *Yitik Evin Vârisleri*, s. 137, 148, 151, 157, 158, 159, 160.

ediyor olmaları⁸⁵, Ermeni kadınları, olağanüstü güçlerin olduğu inancına ve onlardan yardım bekler duruma itmiştir. Bugün için batıl inanışlar olarak adlandırılan beklenti ve düşünceler, ister Türk isterse Ermeni kadınlar arasında çok daha kolay kabul görmüş ve kadınlar, ister isteklerine ulaşmak isterse kötülüklerden korunmak için din dışı veya mantık dışı bazı hareket ve davranışlara yönelmişlerdir. Batıl inanışlar konusunda, her iki toplumda da, kadınların erkeklere nazaran çok daha müsaait durumda oldukları anlaşılmaktadır. Elbette batıl inanışlar erkekler arasında da geçerliliğini sürdürebilir, hatta bunlara din adamları bile eklenebilir. Din adamları belki para kazanmak belki de toplumun bu yöne doğru kayan düşünce ve davranışları içinde yer alıp onları yönlendirmek düşüncesiyle olsa gerek, bu türden inanışların hem yayıcısı hem de ilacı hâline gelmişlerdir. Böylelikle hem din adamlarının hem de ibadet yerlerinin toplum nezdindeki değeri arttığı gibi, ibadet mekânı ve din adamları olmayan bir toplumun sağlıklı bir hayat süremeyeceği görüşü insanların bilinçaltına yerleşmiş ve yerleştirilmiştir. Bazen bizzat din adamları tarafından dinin içine karıştırılan hurafeler, zamanla dinin emirleri gibi telakki edilmeye başlanmış ve bunlara inanmayanların günaha gireceği bile söylenir olmuştur.

⁸⁵ Kadınlar ve kızlar, hem erkekler tarafından hem de kadınlar tarafından “eksik etek”, “ağız var dili yok eksik etek”, sahipsiz eksik etek”, “kanayak eksik etek”, “başı açık kanayak eksik etek” gibi sözlerle tavsif ediliyorlar. Ceyhan, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*, s. 24; Ceyhan, *Kapıyı Kimler Çalıyor*, s. 13; Ceyhan, *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*, s. 42, 45, 53. Ayrıca kadınların saçının uzun, aklının kısa olduğuna inanılmaktadır. William Saroyan, *Aram Derler Adıma*, çev. Türkkaya Ataöv, Varlık Yayınları, İstanbul 1991 (3. baskı), s. 15.